

A felvilágosodás Európájának értelmezhetősége

Daniel Chodowiecki Aufklärung (Felviláglás) című képén egy lovas, egy gyalogos és egy szekér halad a kanyargós úton egy kastély irányába a hegyorom mögül felkelő nap sugarainak előterében. Chodowiecki így ír képéről: „A felkelő napon kívül eleddig nem volt mindenki által könnyen értelmezhető allegorikus jele az ész e legfőbb művének (talán mert a dolog maga is új még). Ám bizonyára hosszú ideig a legmegfelelőbb marad...”

Ulrich Im Hof Chodowiecki alkotását a felvilágosodásról szóló kismonográfiája mottójául választotta.

A tudományos műfajok közül legnehezebb tudományos népszerűsítést írni. Napjainkban nem könnyen hátrózható meg az a közönség, amely annak ellenére, hogy nem szakember egy tudományterületen, a kommersz és lektúr irodalmon kívül a tudományos eredmények iránt is érdeklődik. A szerző bizonyítan lehet könyvének leendő olvasói táborát illetően, sőt tollát megkőtheti a kiadó elképzelése az egész könyvsorozatról, így az adott kötet terjedelméről, külalakjáról, tipográfiájáról, a képmellékletek számáról stb.

Ulrich Im Hof a nehézségeken úgy küzdí át magát, hogy a laikus olvasókhoz fordul, de nem a százszor elismételt eseményekről, összefüggésekről szól, hanem eddig háttérben húzódó tényekről. A megszokott francia és angol példák mellett svájci, flamand, dán, svéd, piemonti, genovai adatokról is olvashatunk a kötetben. Itt valóban egész Európa területekre kerül, nincs semmilyen súlyozás, kiemelés, patriotizmus. Ez a szemlélet megfelel az egységes Európa gondolatára utaló *Európa születése* sorozatcímnek.

Fontos kérdés, hogy hol húzzuk meg Európa határait, mely területek válnak határidékké. Különösen figyelemre méltó ez Magyarország esetében, amelynek történeti-földrajzi helyzetéről, komország szerepéről már sokan érkeztek hazánkban és külföldön is. Im Hof a soknemzetiségű ausztriai császárságot, Lengyelországot és a balkáni területet elnagyoltan kezeli könyvében. Pedig ennek a politika-földrajzi egységnek, melyet nevezünk Kelet-Közép-Európának, azért van jelentősége az

egész kontinens fejlődésében, mert a felvilágosodásnak a nyugati területektől eltérő megvalósulása vezetett ahhoz a 19. és 20. századon végighúzódó nemzetiségi, nemzeti konfliktussorozathoz, amely mind a mai napig érezteti hatását. *Tarnai Andor* irodalomtörténész e problémát így fogalmazta meg: „míg azonban a Szajna partján franciák franciákat tagadtak ki a nemzetből, nálunk a 18. század vége felé az ország nemzetekké fejlődő nem magyar népeinek polgárai fordultak szembe a nagyrészt magyarnak vehető nemességgel.” (1)

A felvilágosult Európa határának kérdését vizsgálva felmerül, hogy mit jelent a felvilágosodás, hogyan értelmezzük a fogalom jelentését. Im Hof ennek a gondolatnak alapos körüljárásával indítja könyvét, megadva a felvilágosodás szó különböző nyelvű változatait (enlightment, lumieres, aufklärung, illuminismo, ilustracion) és azok jelentéseit, értelmezéseit. Az olvasó arra a következtetésre juthat, hogy a szerző a felvilágosodást, olyan szellemi mozgalmként vizsgálja, amely sokrétűen és sok területen áthatotta a társadalom életét. Ebből a szempontból ketté lehet választani, amint ezt a könyv meg is teszi, a kifejezetten szellemi áramlatokat, és azok társadalmi hatását. A társadalmi hatás tekintetében a Kelet-Közép-Európai régió kétségtelenül más utat képvisel, jóval elmaradottabb társadalmi berendezkedéssel, mint a nyugati régió országai. A másik szempontból viszont, a szellemi eredmények tekintetében való lépéstartást, a felvilágosult eszmék megjelenését illetően ez a régió sem maradt

el a nyugati mögött. Sőt, ha például egy kicsit későbbi korszakra, *Bolyai Farkasra* gondolunk, néhány lépéssel még előbbre is tartott. Ezzel a megállapítással érzékeltetjük azt is, hogy a nyugati régiókban a felvilágosodás fénykora más időszakra, a 17. század végére, a 18. század első két harmadára esett, míg a keletebbre fekvő területeken inkább a 18. század utolsó harmadában jelentek meg hullámai. Im Hof könyve sajnos nem foglalkozik részletesen ezzel az időbeni fáziskéséssel, sem a nyugati-keleti régiók, sem a nyugati régió egyes területeit illetően. A fáziskésés nem pusztán az időbeli eltolódás miatt fontos tényező, de figyelniünk kell arra, hogy a felvilágosodás eszméivel később találkozó területek nem egy utat kereső, egy felfedező, egy vívódó, hanem egy kiforrott, egy letisztult eszméiséggel találkoztak.

Im Hof a felvilágosodás legnagyobb eredményének a társaság, társasság, társaiasság kialakulását tartja. E köré a központi mag (IV. fejezet) köré épül a könyv. Az első fejezetek társadalomtörténeti és politikatörténeti alapot adnak, a későbbiek eszmetörténeti háttérrel festenek a társaság-, tulajdonképpen intézménytörténeti középpont köré. A szerző korábbi monográfiája (*Das gesellige Jahrhundert. Gesellschaft und Gesellschaften im Zeitalter der Aufklärung*. München, 1982.) teljes egészében a társaságok létrejöttének körülményeivel foglalkozott, mostani nagyobb perspektívájú könyvében ez a rész egy fejezetté húzódtott össze, míg az intézménytörténeti alapú megközelítés megmaradt.

A korabeli szövegek, történeti, művelődéstörténeti források idézése nagy erénye Im Hof művének. A könyv azonban nehézkessé válik, amikor a svájci szerző a történelmi folyamatokat, illetve az azokról alkotott nézeteit egy-egy forrás szövegéhez túlzottan ragaszkodva akarja bemutatni. A harmadik rész második fejezete, melyben egy politikai röpirat állításai mentén írja le Európa monarchiáit szellemes, de a röpirat néhány szavas jellemzései túl kevés teret adnak egy valóban árnyalt kép kialakításához, s Im Hof a forrás szövegét szorosan követve ezt nem is teszi meg.

A felvilágosodás koráról a könyv terjedelméhez képest aprólékos, részletes képet ad a szerző, de felmerül a gyanú, hogy maga a „kép adás” szimbolikus aktsa nem a legmegfelelőbb forma a korszak bemutatására. A második fejezet társadalmat ábrázoló, és a harmadik fejezet Európa államait bemutató tablója túl statikusnak tűnik, s néhány kérdés tekintetében nehéz észrevenni milyen mozgások, milyen dinamizmusok adták az alapját a felvilágosodás eszméinek előretöréséhez.

A fenti néhány, talán bíráló megjegyzés mellett a kötetet melegen ajánlhatjuk a középiskolásoknak. Nagy haszonnal forgathatják az idézett források eleven életszerűsége, a történelmi korszak érthető, átlátható bemutatása miatt, s nem utolsó sorban, mert a szerző (a fordító közreműködésével) világos és szórakoztató stílusa olvassmányossá teszi a könyvet. Jó kiegészítő anyaga lehet a középiskolás tankönyvnek, s arra is kiválóan alkalmas, hogy Kelet-Közép-Európa kérdését illetően a magyar történelemszektől eltérő állásponttal is megismertesse a diákokat, hiszen a magyar olvasónak ebben a könyvben is szembe kell néznie azazal, hogy míg innen nézve hazánk is ott volt a felvilágosodás Európájában, addig Európa nyugatabbra fekvő területei felől szemlélve csak az előszobában toporgott.

A könyv – minden bizonnyal a többi európai kiadáshoz alkalmazkodva – szép kiállítású. Drága, elegáns papírt forgathatunk, de a túlzottan fényes lapok inkább nehezítik – a lámpafény visszatükrözésével – mint könnyítik az olvasást, s a kiadó nagyvonalúsága visszajára fordul.

Ulrich Im Hof: A felvilágosodás Európája.
Ford.: Zalán Péter. Atlantisz, Budapest, 1995.
(Európa születése)

Thimár Attila

Jegyzet

(1) *Tarnai Andor: Extra Hungariam non est vita... Egy szállóige történetéhez.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969. 68. p.